

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Статтю присвячено дослідженню теоретичних основ аналізу економічної безпеки та напрямів її забезпечення на основі стабілізації розвитку реального сектора економіки. Визначено сутність економічної безпеки як категорії, якій притаманні системні ознаки.

Ключові слова: економічна безпека, рівні економічної безпеки, ієрархічна декомпозиція, ризик економічної безпеки, технологічна безпека, інвестиційна безпека, продовольча безпека, принципи забезпечення економічної безпеки.

Вступ. Однією з найважливіших умов успішної ринкової трансформації економіки є її макроекономічна стабілізація. Проблеми макроекономічної стабільності виникають у будь-яких економічних системах. При цьому має здійснюватися специфічна державна політика, покликана підтримувати на природному рівні головні макроекономічні пропорції. У перехідних економіках метою такої політики є передусім подолання диспропорцій у кредитно-грошовій і податково-бюджетній сферах.

Комплекс проблем, пов'язаних з ринковими трансформаціями, підсилюється такими економічними явищами, як дефіцит державного бюджету, інфляція, падіння рівня виробництва, наявність безробіття та різке падіння рівня життя населення. Негативні економічні явища набувають ще більшого масштабу у зв'язку з відсутністю науково обгрунтованої стратегії національного розвитку, яка базується на економічно безпечних орієнтирах. Разом з тим проблема економічної безпеки ніколи не існувала відокремлено. Вона є похідною від специфіки економічного зростання на кожній стадії розвитку суспільства. Конкретизований зміст цієї проблеми може змінюватися залежно від динаміки зовнішніх і внутрішніх умов функціонування економічної системи.

За даними ПРООН (Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй) Україна належить до числа країн із середнім розвитком людського потенціалу, у загальному списку займає 78-му позицію, значно відстаючи від країн, які входили до складу СРСР: Росія – 62-гу, Білорусія – 63-ю позиції. У рейтингу Світового банку, який складається на основі розрахунку ВНД за ППС за 2004 р., Україна посіла 112-у позицію (серед 208 країн), а у 2009 р. опинилася на 130-му місці. Це свідчить про уповільнення темпів економічного зростання і формування нових загроз розвитку країни.

Усе означене робить актуальним дослідження сутності категорії «економічна безпека» та її динаміки в умовах ринкових трансформацій на основі узагальнення різних наукових підходів та обгрунтування основних напрямів забезпечення економічної безпеки держави у складних умовах функціонування вітчизняної економіки.

Аналіз досліджень. Еволюцію формування економічної думки у сфері визначення теоретичних основ економічної безпеки можна дослідити у наукових працях зарубіжних та українських вчених – Д. Ламбера,

П. Кінга, Р. Нолана, Л. Абалкіна, А. Архіпова, О. Бухвальд, В. Сенчагова, С. Глазьева, В. Медведєва, Є. Олейнікова, О. Тамбовцева, Є. Чо-вушяна, О. Білоруса, В. Гейця, З. Варналія, Д. Лук'яненко, А. Козаченка, Є. Панченка, А. Гриценка, Т. Костюк, О. Чаусовського, Ю. Лисенка, Т. Пастернак-Тарануценка та ін. Вони, в межах своїх досліджень, торкаються питань, пов'язаних з економічною природою безпеки держави, з її суб'єктами та об'єктами, сутністю, критеріями, системами показників та їх граничними значеннями; взаємозалежності функціональних складових економічної безпеки та напрямів їх забезпечення, методологічних і теоретичних проблем оцінки, аналізу та забезпечення національної та економічної безпеки України з урахуванням її сучасного стану та існуючих проблем розвитку. Завдяки таким дослідженням досягнуто суттєвого прогресу в розробці наукових і практичних аспектів вирішення означених проблем.

Однак критичний огляд наукових напрацювань з проблем економічно безпечного розвитку дозволяє стверджувати, що деякі методологічні та теоретичні питання залишаються не повною мірою дослідженими. Так, все ще триває дискусія про сутність і критерії економічної безпеки; потребують подальшої розробки склад показників економічної безпеки та методи визначення їх граничних значень, сутність і методи прогнозування загроз економічній безпеці, заходи і напрями забезпечення економічної безпеки різних рівнів економіки.

Постановка завдання. Природно, що трансформаційні процеси в економіці сприяють подальшому розвитку не тільки конкретної економіки, а й економічної теорії. У цьому контексті відносно новою категорією є «економічна безпека». За своїм змістом економічна безпека належить до числа тих проблем, від вирішення яких залежить стан тієї або іншої держави, тому що її забезпечення дозволяє реалізувати ефективний розвиток, результатом якого є економічна незалежність, відновлення виробництва, раціональна зайнятість, зростання рівня життя та соціальної захищеності населення, зовнішньоекономічна рівновага. При цьому знищуються або нейтралізуються загрози докорінним інтересам як держави в цілому, так і кожного її мешканця.

Зокрема процес формування змістовності категорії «економічна безпека» був дуже тривалим: від вузького – захист комерційної таємниці, до широкого – ефективне використання ресурсів для забезпечення сталого функціонування економіки. Але більшість науковців розглядає економічну безпеку як «стан», або «процес», що спрощує її сутність.

На наш погляд, економічна безпека – це економічні відносини з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки, навіть при несприятливих умовах внутрішнього і зовнішнього середовища. Прийняття такого визначення свідчить про те, що економічна безпека є системною категорією, якій властиві такі елементи: незалежність, стійкість, спроможність до саморозвитку, ймовірнісний характер, цілеспрямованість, суперечливість, керованість. Крім того, сприйняття економічної безпеки як цілісної системи дозволяє виділити її суб'єкти і об'єкти і проводити дослідження з позиції суперечливості в процесі реалізації інтересів.

Зважаючи на це, найбільш прогресивним, серед існуючих теоретичних підходів до дослідження економічної безпеки, є ресурсно-функціональний підхід, заснований на оцінці її функціональних складових. Він має безліч переваг, але в умовах трансформаційної економіки потребує опрацювання – визначення пріоритетних складових для кожного рівня економіки з метою розробки більш конкретної та ефективної стратегії їх розвитку.

Складність і багатогранність категорії «економічна безпека» стали передумовою необхідності розробки критеріїв класифікації видів економічної безпеки, що забезпечує детальне дослідження ризиків, які на неї впливають. Такий підхід дозволяє зробити два концептуальні висновки: 1) на зміну традиційної категоріальної структури економічної безпеки, яка базується на понятті «небезпека», має прийти нова – на основі концепції ризику; 2) концепція ризику в стратегії економічної безпеки містить у собі два аспекти: оцінку та управління ризиком.

У процесі дослідження стану економічної безпеки необхідно враховувати ієрархічну декомпозицію, яка обґрунтовує взаємозалежність окремих її рівнів. В основу її формування покладено ступінь ідентичності та протилежності інтересів на кожному економічному рівні і необхідність механізмів їх вирішення найбільш прийнятним шляхом. Так, основою формування засад глобальної безпеки є міжнародна, яка, у свою чергу, залежить від інтересів і рівня національної безпеки окремих держав, остання – від нижчих рівнів ієрархії: регіон, підприємство, особистість. Поняття «національна безпека» в Адміністративному кодексі України визначає головні складові цієї категорії, зокрема – економічну. Ми вважаємо, що національна безпека – це результат реалізації стратегії економічно безпечного розвитку держави, тому терміни «національна безпека» і «економічна безпека держави» для нас є ідентичними. Цей висновок є правомірним з таких причин: по-перше, базисом національної економічної безпеки є стала та розвинена економіка; по-друге, тільки рівень економічної безпеки держави свідчить про ступінь її економічної самостійності й незалежності; по-третє, національна економіка не може вважатися діючою в умовах спаду виробництва, відсутності економічного зростання в окремих галузях, банкрутства підприємств тощо, а все перелічене є сферою економічної безпеки.

Результати дослідження. Аналіз економічних параметрів розвитку України в період 1995 р. – початок 2010 р. дозволив констатувати таке: держава має вигідне географічне, економічне та геополітичне положення; почали формуватися тенденції до відновлення промислового потенціалу, що позитивно впливає на загальноекономічний розвиток. Так, ВВП за період, який досліджується, зріс практично у 2 рази при незначній інфляції (у 2010 р. індекс споживчих цін склав 9,4%); відбулася стабілізація бюджетної політики та активізація інвестиційного процесу (але він потребує наукового обґрунтування та вдосконалення, бо в цілому спрямований на підтримку нерентабельних підприємств, які гальмують економічний розвиток); наявними є позитивні тенденції в розвитку зовнішньої торгівлі (по-перше, зростання експорту порівняно з імпортом; по-друге, переорієнтація із сировинної на високотехнологічну структуру експорту, по-третє, підвищення активності регіональних підприємств і організа-

цій на зовнішньому ринку); соціальний розвиток країни характеризується частковою стабілізацією, є позитивні зміни: збільшення наявних доходів громадян, зростання середньої заробітної плати, скорочення заборгованості із заробітної плати (але з 2002 р. відбувається зростання заборгованості із соціальних виплат). У цілому розвиток України можна оцінити як початок відновлення післякризової стабілізації.

Аналіз проблем забезпечення економічної безпеки обов'язково потребує вирішення питання про якісну та кількісну оцінку ризиків, які на неї впливають. З урахуванням економічного стану України та загально-методологічних вимог сформовано принципи побудови показників оцінки рівня економічної безпеки: простота, динамічність, комплексність, адекватність, агрегованість, диференційованість, рухливість. На основі цих принципів та за допомогою таких методичних підходів, як розрахункові методи, метод аналогій, прогнозний (випереджаючий) метод, експертний метод розраховано граничні значення та обґрунтовано систему показників економічної безпеки. Остання передбачає таку трирівневу схему: загально-економічні показники; показники продовольчої, інвестиційної та технологічної безпеки; показники соціальної безпеки (табл. 1).

Таблиця 1

Показники економічної безпеки України у 2010 р. та їх граничні значення*

Показники	Граничні значення, %	Фактичний стан в Україні, %	Співвідношення фактичного і граничного значень
Загальноекономічні показники			
ВВП на душу населення	100	50,5	0,505
— від середньосвітового рівня	50	13,5	0,270
— від рівня розвинутих країн			
Рівень інфляції за рік	20	8,8	0,44
Дефіцит бюджету, у відсотках до ВВП	5	-0,6	—
Грошова маса, у відсотках до ВВП	50	15,9	0,318
Показники продовольчої, інвестиційної та технологічної безпеки			
Рівень продовольчої залежності	40	70	1,750
Частка в промисловому виробництві обробної промисловості	70	72,8	1,040
Частка в промисловому виробництві машинобудування (без металообробки)	20	11,3	0,565
Обсяги інвестицій, у відсотках до ВВП	25	13,7	0,548
Видатки на наукові дослідження, у відсотках до ВВП	2	1,2	0,600
Показники соціальної безпеки			
Рівень безробіття	7	4,2	1,667
Рівень депопуляції населення	10	6,3	0,630

*Співвідношення фактичного і граничного значень розраховуються як відношення фактичного значення до граничного у разі орієнтації на збільшення відповідного показника економічної безпеки і навпаки, якщо йдеться про його зменшення.

У найзагальнішому вигляді існують і застосовуються на практиці такі методичні підходи: 1) розрахункові методи, коли в основу розрахунків покладено природні нормативи (наприклад, фізіологічні норми харчування, соціальні норми споживання тощо), які оцінюються в грошовому вимірі, результати оцінок підсумовуються і, таким чином, визначаються граничні значення економічної безпеки; 2) метод аналогій, коли межа граничних значень визначається такими ж засобами, як і в закордонній або вітчизняній практиці, але для інших цілей; 3) прогнозний (випереджаючий) метод, коли межа граничних значень визначається на основі економічної політики, яка проводиться для досягнення цілей, що поставлені державою; 4) експертний метод, коли граничні значення визначаються на базі поглядів групи експертів (останні обираються залежно від спектра показників економічної безпеки: політика, економіка, соціальна сфера, екологія тощо).

Дефіцит бюджету (у відсотках до ВВП). Традиційно вважається, що економія бюджетних коштів – це один з найпотужніших засобів боротьби із інфляцією. Так, скорочення державних витрат знижує дефіцит і рівень інфляції. Але водночас згортається виробництво, падає випуск продукції, зростають взаємні неплатежі підприємств, збільшується безробіття, знижується рівень життя населення, посилюється соціальне напруження в суспільстві. Так, при скороченні рівня державних витрат у 2 рази (на 50%) інфляція знижується всього на 7,5%, а дефіцит державного бюджету – на 5%. При цьому обсяг виробництва знижується на 23%. Таким чином, за 1% зниження інфляції доводиться платити 5% спаду виробництва. А це дуже висока і не виправдана ціна у боротьбі з інфляцією. Враховуючи те, що профіцитні тенденції, які були притаманні бюджету, в Україні змінилися на дефіцитні, вважається за доцільне прийняти граничне значення цього показника на рівні 5% у відношенні до ВВП.

Граничні значення показників економічної безпеки держави порівняно з фактичними свідчать про те, що більшість з них знаходиться за припущеною межею, тобто необхідна система заходів щодо забезпечення економічної безпеки держави. Сам цей процес ми схильні розглядати як цілеспрямовану діяльність держави і суспільних інституцій, орієнтовану на виявлення та запобігання негативним тенденціям і процесам у сфері економіки, або, в разі коли їх не було виявлено, – усунення негативних тенденцій та процесів.

Означена діяльність передбачає: прогнозування загроз економічній безпеці; визначення граничних значень показників економічної безпеки з урахуванням особливостей розвитку держави; усунення деформацій у структурі національної економіки (тобто розробку програм розвитку або стабілізації тих чи інших економічних процесів).

Можна стверджувати, що ми до цього часу не повернулися до рівня вітчизняного ІРЛП 1990 р. (0,799), основна причина – падіння ВВП за ППС на душу населення, який в Україні до кінця 80-х рр. був трохи менше 10 тис. дол., та все ж за рахунок порівняно розвиненої системи освіти і охорони здоров'я як спадщини «радянської епохи» наші позиції за якістю життя дещо кращі, ніж за його рівнем.

Такий стан речей є передумовою застосування ряду заходів щодо поліпшення стану держави як на міжнаціональному, так і на національному рівні на основі стабілізаційного розвитку реального сектора економіки.

Висновки. Сприйняття економічної безпеки як «стану захищеності» спрощує сутність цього поняття. Економічну безпеку слід визначати як систему відносин між різними рівнями економіки з приводу досягнення такого рівня розвитку, при якому здійснюється задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки. При цьому економічній безпеці будуть притаманні такі системні ознаки: незалежність, стійкість, спроможність до саморозвитку, ймовірнісний характер, цілеспрямованість, суперечливість, керованість. Крім того, вона матиме певних об'єктів та суб'єктів.

Існує певна ієрархічна декомпозиція економічної безпеки, в основу створення якої покладено сукупність інтересів кожного окремого рівня економіки: глобального – загальні проблеми та інтереси людства, міжнародного – інтереси розвитку сукупності держав, національного (державного) – проблеми та інтереси розвитку окремих держав, регіонального – інтереси окремих регіонів у межах однієї держави, підприємства – інтереси розвитку та отримання максимального прибутку, особистості – належний рівень життя та спроможність його підтримувати. Підкреслюється, що найбільше значення в системі ієрархії економічної безпеки має національна економічна безпека, тому що, по-перше, вона є основою формування міжнародної та глобальної безпеки, по-друге, є і базисом, і результатом розвитку внутрішньої економіки (регіонів, підприємств, особистості).

Аналіз співвідношення фактичного і граничного значень показників економічної безпеки дав змогу стверджувати, що рівень економічної безпеки держави має тенденцію до зниження і визначити пріоритетний сектор, який потребує розробки заходів щодо забезпечення економічної безпеки – це реальний сектор економіки. Головними складовими останнього є: технологічна, інвестиційна та продовольча безпека. Саме для цих складових запропоновано комплекс обґрунтованих та практично спрямованих напрямів щодо їх стабілізації та жвавого розвитку.

Список використаної літератури

1. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / В.М. Геєць; НАНУ, інститут економічного прогнозування. – К.: Інститут економічного прогнозування. – 2000. – 341 с.
2. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко [та ін.]; Керівник авт. кол., наук. ред. О.Г. Білорус. – К., 2001. – 733 с.
3. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003.
4. Перехідна економіка: посібник / за ред. д-ра екон. наук, професора В.М. Гейця. – К.: Вища школа. – 2003. – 591 с.
5. Писарев В.Д. Экологическая безопасность как компонент национальной безопасности США / В.Д. Писарев // США: экономика, политика, идеология. – 1997. – № 6. – С. 5–16.
6. Про Концепцію [основи державної політики] національної безпеки України: Постанова. 16 січ. 1997 р. № 3/97-ВР // Право України. –

1997. – № 3. – С. 84–89; Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – С. 85.

7. Фоміна М.В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика: монографія / М.В. Фоміна. – Донецьк, ДонДУЕТ. – 2005. – 140 с.

8. Яценко Н.М. Регіональна економічна безпека у контексті національної економічної безпеки / Н.М. Яценко // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 2. – С. 3–6.

Стаття посвячена дослідженню теоретических основ аналізу економічної безпеки і напрямленням її забезпечення на основі стабілізації розвитку реального сектора економіки. Определена сушність категорії економічної безпеки як категорії, которой присущи системные признаки.

Ключевые слова: *економічна безпека, рівні економічної безпеки, ієрархічна декомпозиція, ризик економічної безпеки, технологічна безпека, інвестиційна безпека, продовольствена безпека, принципи забезпечення економічної безпеки.*

Thises paper is devoted to the research of the theoretical bases of analysis the economic safety and the ways of its providing on the base of stabilization the development of the real sector of economy. Author determines the essence of the category of economic safety as a category, which has system characteristics.

Key words: *economic safety, the levels of economic safety, hierarchic decomposition, the risk of economic safety, technological safety, investing safety, food safety, principles of providing the economic safety.*

Надійшло 8.12.2010.

УДК 339.9

O. Trushenko

GLOBAL RISKS AND THEIR IMPACT ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

The article dwells upon chances and risks of globalization and determines their possible consequences for national economies and global market as a whole. Much attention is paid to defining major groups of risks and their interconnections, which are considered to be possible threats of sustainable development and economic growth, as well as to giving some recommendations as for overcoming burning problems of socio-economic-political environment.

Key words: *globalization, global risks, global governance, global risks impact, illegal economy.*

The main task of the article is to analyze the essence of the significant process of globalization, to understand how global risks produced by human activity are evolving, how their interaction impacts different economic agents and which government levers and regulations are involved in managing them. To achieve this task it's vital to investigate a variety of opinions concerning globalized economy, to determine phenomena accompanying this process, namely effects of globalization, global governance, to give classification to main group of global risks and describe their impact.